

ПРОБЛЕМА ПРАВОРОЗУМІННЯ: СЕНС І ОЦІНКА У ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Ускладнення юридичної мови, що спостерігається останнім часом, свідчить про певне ускладнення й праворозуміння, до складу якого входить інтерпретація юридичних конструкцій (законів, норм, понять). На цей процес впливає інтенсивний «законодавчий бум», активна кодифікація, в тому числі, прийняття Податкового кодексу України. З кожним прийнятим законом все нові і нові терміни отримують «путівку у життя», що вимагає більш якісного правового законодавства, чіткості, визначеності, одноманітності, правильного його застосування.

Зрозуміло, що закони не пишуться навіки, як би не хотілося їх стабільності. Тому має бути стабільний універсальний правозастосовник, рівень правової свідомості якого є найвищим у державі. По експертним оцінкам, отриманим редакцією газети «Юридичний вісник України», наприкінці 2010 року, такими є лише судові органи. Вони і є універсальним правозастосовником, хоча дещо змінилися їх адресати. Зараз, згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» основними суб'єктами кваліфікованого застосування стали вищі спеціалізовані суди, які, як відомо, зобов'язані надавати спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції; їх пленуми, узагальнюючі судову практику, мають виходити з потреб забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції.

Юридичні конструкції, зокрема правові норми, акти законодавства, юридичні поняття тощо являють собою консолідований масив положень, об'єднаних в певному порядку. Рациональне праворозуміння базується на ставленні правозастосовника щодо юридичних конструкцій, які мають бути адекватними правовідносинам, юридичним фактам і можуть бути застосованими у процедурах кваліфікації, оцінки юридичних фактів, виявленні їх сенсу тощо. Але у будь-якому випадку йдеться про рациональне тлумачення, яке вчинюється людиною через її ментальність, розум і переходить від сфери бажаного до дійсного, ретранслюється в систему права. За допомогою такого переходу окреслюється коло правових норм, які підлягають застосуванню до відповідних правовідносин. Таким чином, здійснення правозастосування передбачає врахування місця актів законодавства, які підлягають застосуванню, в системі законодавства, врахування системних зв'язків між ними. Правомірним є твердження про те, що універсальний правозастосовник застосує не окреме положення нормативного акта, а законодавство в цілому.

Як відомо, праворозуміння пов'язане з подвійною інтерпретацією юридичних конструкцій: наприклад, інтерпретація у широкому або у вузькому розумінні, інтерпретація за буквою або духом закону, інтерпретація співвідношення загальної або спеціальної норм чи законів тощо. Йдеться про те, що певний клас розумових операцій, пов'язаний з виведенням сенсу юридичних конструкцій прямо або безпосередньо не окреслених у них значень. Як відомо, що інтерпретація у її герменевтичному розумінні, можлива щодо тих правових конструкцій, зокрема, до текстів законів, яким властива змістова неоднозначність: очевидна і неочевидна. Так, певна система значень артикульована у них (текстах) первісно й з огляду на це – очевидна, проте за цією очевидністю може приховуватися вторинна система значень, для якої перша є формою репрезентації. Система значень і оцінок, що викладена в чинному Податковому кодексі України (далі – ПК України) значною мірою підкреслює це положення. Не можна не погодитися, що інтерпретація пов'язана як з оцінкою тексту (можливо помилковою), так і з його сенсом, який може існувати поза цією оцінкою.

Сутність і оцінка речей може бути розглянута як два процеси пізнання протилежного напрямку. Це рельєфно виражає суть речей на фоні висловлювання видатного письменника Ф. Достоєвського про те, що ідея соціалізму придумана не для того, щоб підняти землю до небес, а щоб спустити небеса на землю. І дійсно, процес праворозуміння щодо принципу верховенства права не означає його ствердження, реального піднесення у постулатах, функціях, сенсі права. Тут не має і натяку на чітке його розуміння, а має місце плутанина. Проте, у принципах права, у правових оцінках він формалізований в Конституції України, в кодифікованих актах. Постає питання: хіба це і є утвердженням принципу верховенства права?

Відсутність в національній правовій системі такої юридичної конструкції як прецедент, а також формалізованих правилах універсального (судового) тлумачення породжує вірогідність відхилення від сенсу закону, посилення такого відхилення викривленими оцінками юридичних конструкцій, подій правового життя. Для подолання такого явища потрібно розробити і впровадити правила тлумачення, які засновані на раціональному праворозумінні. Правозастосовник має здійснювати тлумачення існуючого нормативного матеріалу, оперуючи його змістом, при цьому не виходячи за межі компетенції певної гілки влади, тобто діючи на межі правотворення, але ні в якому разі не перетинаючи її.

Раціональна і ірраціональна складові у праворозумінні, зокрема, у правовому тлумаченні дійсно досить пов'язані. В арсеналі способів тлумачення наявні різні прийоми з'ясування змісту норми, законів, інших юридичних конструкцій. Вони відтворюють багатогранну розумову діяльність людини, викладену в юридичному приписі. Існують, як відомо, такі види тлумачення як історичне, телеологічне, лінгвістичне, логічне, системне, які в сукупності дозволяють відтворити смисл (сенс) і призначення юридичних конструкцій. Зокрема, за допомогою історичного і телеологічного тлумачення встановлюють мотиви законодавця з прийняття нормативно-правового акта, а також його цілі. Лінгвістичне тлумачення відбувається за допомогою семантичних та інших правил мовного опанування понять, визначення змісту юридичних положень як семантичних одиниць. Логічне тлумачення, що вчинюється на підставі оціночних та сенсових операцій, допомагає вибудувати раціональний умовивід. Також систематичне тлумачення, що спрямоване на контекстуальне з'ясування понять і приписів, допомагає викласти логіку законотворення, структурувати принципи, функції правової системи.

Усі інші прийоми аналізу юридичних конструкцій, які виходять за межі вказаних способів тлумачення, як правило не ґрунтуються на раціональних засадах. Так, отримало значне поширення інтуїтивне пізнання, індивідуальні засоби дослідження юридичних конструкцій. Прикладами можуть бути тлумачення за обсягом (розширене та обмежувальне), а також асоціативне тлумачення.

Слід констатувати, що розширені та обмежені прийоми тлумачення стали майже загально-визнаними. Закладена в чинному законодавстві логіка надає можливість не тільки адекватного його тлумачення. Долаючи правову невизначеність суб'єкти тлумачення досить часто вдаються до розширеного, обмеженого або асоціативного тлумачення. Що стосується розширеного (обмежувального) тлумачення, то його сутність полягає у відриві від букви (сенсу) закону, базуванні на неадекватних оцінках. При цьому, суб'єкт тлумачення робить висновок про права та обов'язки відповідних осіб, про умови виникнення, зміни та припинення прав або обов'язків не на підставі відповідних положень законодавства, а згідно з уявленням про доцільне, справедливе, достатнє тощо.

На жаль багато науковців розширену або обмежену інтерпретацію юридичних конструкцій визнають і на цей час. До них належать відомі українські юристи як Є. Васьковський, С. Вільнянський, Я. Браїнін П. Недбайло, С. Шевчук, Ю. Тодика, О. Скакун, М. Кельман, О. Мурашин. Не дивлячись на високий авторитет названих вище авторів, відзначимо, що з точки зору правового сенсу, раціонального праворозуміння, широке або вузьке трактування є неприйнятним. Воно не має наукових раціональних критеріїв, позитивних наслідків. Розширене тлумачення актів законодавства, яке має охоронне призначення, є особливо небезпечними. Так, згідно з прийняттям ПК України змінився базовий елемент, покладений в основу обчислення соціальної пільги, залежно від якої здійснювалося обрахування неоподаткованого мінімуму доходів громадян (далі – НМДГ) при кваліфікації злочинів та адміністративних правопорушень. Якщо раніше таким базисом була мінімальна заробітна плата, то з 2011 року – прожитковий мінімум для працездатних осіб. У стислій формі описати результат системної неузгодженості норм ПК України щодо цього поняття не можливо. Тобто питання про те, чи має НМДГ дорівнювати 941 грн. чи половину її, тобто 470 грн. 50 коп. є відкритим. Але ще більшої проблеми набуває питання про НМДГ у сенсі застосування єдності диспозиції та санкції кримінально-правової норми. Численні приклади помилкового застосування положень законодавства внаслідок їх розширеного тлумачення, яке ґрунтувалося не на логічних прийомах, а на інтуїтивно-асоціативних міркуваннях законодавця, викладено і в судових рішеннях.

Щодо практики безпосереднього застосування податкового законодавства, то потрібно зазначити, що Верховний Суд України зіткнувся із системною правозастосовною помилкою, причина якої крилась в ірраціональних підходах до інтерпретації положень цього законодавства. Проте, у судовій практиці склалися різні позиції у відносинах біржі і податкових інспекцій.

Останні спрямовували біржі податкові повідомлення-рішення, якими визначалася сума податкового зобов'язання з податку з доходів фізичних осіб. Біржа вимагала визнати її такою, що не є податковим агентом з нарахування, утримання та сплати цього податку до бюджету за рахунок платника податку, зокрема, при укладенні договорів купівлі-продажу рухомого майна, а отже й не повинна контролювати сплату цього податку фізичними та юридичними особами. Адже біржа не займається комерційним посередництвом, не має на меті одержання прибутку і не може нараховувати, утримувати та перераховувати до бюджету від імені та за рахунок платника – фізичної особи – податок з доходу, отриманого від здійснення операцій з продажу або обміну об'єктів рухомого майна.

Різні судові інстанції вирішували це питання неоднаково, виходячи з власного уявлення про комерційне посередництво, податкові зобов'язання тощо. Так, Вищий адміністративний суд України в одній із постанов визнав біржу податковим агентом. У своїй скарзі біржа, посилаючись на наявність підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАСУУ, просила Верховний Суд України задовольнити її вимоги. Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України виявила неоднакове застосування судами норми права і визнала, що скарга підлягає задоволенню.

З раціональної точки зору, податковий агент – це юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ) або фізична особа чи представництво нерезидента – юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення податкових норм. Відповідно до ч. 1 ст. 279 Господарського кодексу України товарна біржа є особливим суб'єктом господарювання, який надає послуги в укладенні біржових угод, виявленні попиту і пропозицій на товари, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям. Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку (ч. 7 ст. 279 ГК України). Біржа не виплачує дохід продавцям рухомого майна, не утримує податок з доходів фізичних осіб; вона не підпадає і під існуючі визначення податкового агента. Таким чином, Вищий адміністративний суд України помилково застосував норми матеріального права, допустивши їх розширене тлумачення, але цю помилку виправив Верховний Суд України.

Щодо поняття «асоціативне» тлумачення, то воно є новим для юридичної науки. Асоціативне тлумачення, по суті полягає у відриві від букви закону. При цьому, можливе спотворення змісту відповідного нормативного положення, викладення правових приписів, що базуються не на раціональних операціях, а на інтуїції. Проте, воно є поширеним у судовій практиці, оскільки вищі судові інстанції ще не «перезавантажилися» відповідно до чинного Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Таким чином, інтерпретація праворозуміння має базуватися на раціональних прийомах, чіткій юридичній мові, відповідальності суб'єктів правозастосування за наслідки їхньої діяльності.

Ковальський В. С. Проблема праворозуміння: сенс і оцінка у юридичних конструкціях

У статті розглядаються деякі аспекти сенсу і оцінки в юридичних конструкціях. Вказується на необхідність розробки правил тлумачення, що засновані на раціональному праворозумінні.

Ключові слова: праворозуміння, юридичні конструкції, правове тлумачення, правозастосування.

Ковальський В. С. Проблема правопонимания: смысл и оценка в юридических конструкциях

В статье рассматриваются некоторые аспекты смысла и оценки в юридических конструкциях. Указывается на необходимость разработки правил толкования, основанных на рациональном правопонимании.

Ключевые слова: правопонимание, юридические конструкции, правовое толкование, правоприменение.

Kowalski V. Problem of legal understanding: sense and an estimation in legal designs

In the article are considered some aspects of sense and an estimation in legal designs. Thereupon it is underlined necessity of working out the rules of interpretation based on rational legal understanding.

Key words: legal understanding, legal designs, legal interpretation, the right application.